

УДК 159.923: 316.477

Іванцев Людмила Ігорівна

кандидат психологічних наук

доцент кафедри загальної та клінічної психології

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника»

Іванцев Наталія Ігорівна

кандидат психологічних наук

доцент кафедри загальної та клінічної психології

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника»

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ І САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано теоретико-методологічні підходи до дослідження особистості у контексті життєтворчості і самореалізації, які характеризуються дискусійним характером, містять певні суперечності та протилежності. Особлива увага звертається на те, що застосування наведених підходів у їх єдності забезпечує змістовний аналіз найважливіших психолого-педагогічних чинників, розширює сферу впливу на особистість, сприяє розробці продуктивніших шляхів дослідження.

Ключові слова: *об'єктивний підхід, суб'єктивний підхід, інтерсуб'єктивний підхід, життєвий шлях особистості, життєтворчість.*

The article analyzes theoretical and methodological approaches to the study of personality in the context of life-creation and self-actualization, which are characterized by a controversial nature, contain certain contradictions and opposites. Particular attention is drawn to the fact that the application of the above approaches in their unity provides a meaningful analysis of the most important

psychological and pedagogical factors, expands the sphere of influence on the person, promotes the development of more productive ways of research.

Keywords: objective approach, subjective approach, intersubjective approach, life path of the individual, life-formation.

Постановка проблеми у основних дослідженнях і публікаціях. Слід зауважити, що теоретичною засадою підходу до особистості як до суб'єкта життєтворчості є положення психології життєвого шляху особистості. Дана галузь виокремилась у самостійний напрямок психологічної науки у другій половині ХХ століття та продовжує накопичувати свій досвід, вийшовши за межі теоретичних моделей у площину практик сучасної науки. Розв'язанню проблеми життєтворчості, питанням життєздійснення та життєвого шляху присвячено здобутки багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, А. Г. Асмолов, Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, А. В. Брушлинський, Л. Ф. Бурлачук, Ш. Бюлер, Л. С. Виготський, Є. І. Головаха, О. А. Донченко, Е. І. Єрмаков, О. В. Киричук, І. Кон, Г. С. Костюк, Д. А. Леонтьєв, К. Левін, А. Маслоу, С. Д. Максименко, В. Г. Панок, К. Роджерс, В. О. Романець, С. Л. Рубінштейн, М. В. Савчин, Л. В. Сохань, О. Б. Старовойтенко, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, В. Франкл, Е. Фромм, С. М. Хоружий, В. І. Шинкарук та багато інших.

Однак, на основі розглянутих концепцій життєвого шляху особистості в широкому контексті її соціально-культурної життєдіяльності, не можливо не зазначити, що, незважаючи на наявність різносторонніх теорій, представлених у працях Е. Берна, Ш. Бюлер, Е. Еріксона, П. Жане, А. Маслоу, Ж. Піаже, К. Роджерса, Е. Фромма, Є. І. Головахи, О. О. Кроніка, В. С. Мухіна, Л. В. Сохань та інших, загально визначеної теорії життєвого шляху і життєтворчості не існує. Даний факт унеможливорює процес створення цілісної і несуперечливої картини життєвого шляху загалом, без якої, на жаль, важко виявити і застосувати ефективні технології життєтворчості і

самореалізації у вихованні молодих людей, які здатні зробити їх творцями власного життя.

Складність теоретико-методологічного аналізу проблем життєтворення і самореалізації визначається, в першу чергу, складністю психологічного дослідження особистості, яка за своєю сутністю є багатогранною і багатоаспектною, входячи у світ одночасно і як об'єкт, і як суб'єкт.

Мета статті. Вивчення та аналіз фокусу основних наукових підходів до дослідження особистості в контексті життєтворчості і самореалізації.

Виклад основного матеріалу. Унікальність особистості можливо проаналізувати через призму неповторності. Дана властивість полягає в тому, що, з одного боку, вона є носієм свідомості, мислення і почування, суб'єктом, який сам себе співвідносить із собою і з усіма іншими та світом, а з іншого боку, цей суб'єкт існує реально, тобто є в той же час і об'єктом [8].

На основі означеного теоретичного положення у науковій площині сформувалися методологічні підходи до дослідження особистості, які охоплювали різні аспекти розгляду особистості. У зв'язку з цим, вони зазнали умовного поділу на: об'єктивний, суб'єктивний та інтерсуб'єктивний (діалогічний) підхід.

В контексті об'єктивного підходу особистість розглядається з боку її зовнішньо-об'єктивних аспектів. Він дозволяє створювати системно-структурні багатовимірні моделі особистості, які, в свою чергу, дають можливість застосувати тестування з використанням досконалих математичних методів (регресивний, кореляційний і факторний аналіз). Проте результати застосування даних методів стосуються особистісних характеристик (усталених або таких, що повільно змінюються). В ході їх застосування для характеристики особистості використовується певним чином спрощена інформація. Крім того, об'єктивні методи відбивають суб'єктивне ставлення дослідника до явищ, що ним вивчаються, вимагаючи від особистості пристосування до певних вимог, які виникають при цьому. Водночас поведінка особистості, її суб'єктність, її внутрішнє ставлення до

процедури дослідження не є предметом дослідження. Так як вони не дозволяють розглядати особистість як таку, що діє, думає і розвивається, тому в умовах сьогодення не можуть повністю задовольняти потреби теорії і практики. Розгляд рівнів, факторів, аспектів та їх сукупностей безпосередньо не дозволяє досліджувати особистість, яка здатна до розвитку, змін і вдосконалення.

Таким чином, розглядаючи особистість з боку її зовнішньо-об'єктивних аспектів, на думку дослідника Х. Томе, ігнорується унікальність її внутрішнього світу, нехтується сфера її мотивів і смислів [4]. Як зазначав у свій час відомий професор, тести і опитувальники ігнорують особистість як істоту, що здатна до критики і мислення. Вона чинить опір поняттям і поглядам на світ, які їй нав'язуються самим дослідником, якщо вони їй не зрозумілі або вона з ними не згідна. В той же час діагностика особистості за результатами наявних тестів і опитувальників означає «наклеювання ярликів», що подекуди має негативні наслідки для неї [9].

Отже, діагностика поведінки особистості без звернення до її внутрішнього світу, до її мотивів і смислів, цілей і цінностей є недостатньою і односторонньою. Відповідно, експериментальне дослідження внутрішньої, духовної організації особистості вимагає розробки нових методів.

Існує певна диспропорція між тією увагою, яка надається психічній дезадаптації, порушенням поведінки тощо, і увагою, яка надається процесам соціалізації і внутрішньої організації у психічному і духовному вимірах у більш регулярних «нормальних» випадках. Феномен внутрішнього світу, мотивів і смислів не можна досліджувати за допомогою узагальнених методів, що виявляють стабільні і притаманні всім характеристики людей, втрачаючи можливість розгляду унікальних і неповторних характеристик окремої особистості [5].

Незважаючи на те, що більшість дослідників у своїх працях дотримуються суб'єктивного підходу, на думку Л. І. Анциферової, «в психології немає реальної цілісної особистості, живої людини» [1]. Натомість досліджуються

її певні функції, окремі процеси, а не те, як вона живе, як будує свій життєвий шлях, які в неї проблеми і як вона їх долає, як їй можна в цьому допомогти і взагалі, які складові її внутрішнього світу, як працюють її внутрішні механізми, що можуть як забезпечувати добробут, так і деформувати життя людини, хоч сама людина цього не усвідомлює. Отже, потрібний підхід до звичайної людини як автора свого життя, з'ясування причин її життєдіяльності.

На протигагу до попередньо розглянутого об'єктивного підходу до дослідження особистості, суб'єктивний підхід акцентує свою увагу на активності особистості та її творчих імпульсах, що відкриває реальну можливість застосування певних технік життєтворчості і самореалізації. Відповідно, поведінка особистості розглядається як така, що залежить не тільки від зовнішніх умов існування, але є внутрішньо детермінованою, тобто особистість стає володарем власної долі, активним творцем свого життєвого шляху.

Відомо, що більшість психічних процесів піддається регуляції і саморегуляції, а тому уможлиблюється пошук засобів розвитку у людини здатностей до саморефлексії власного майбутнього, до самореалізації.

Особистість виявляється залежною від умов існування (позитивних і негативних), які в широкому плані поділяються на внутрішні і зовнішні. Останні визначають ті межі, в яких виявляється здатність до побудови власного майбутнього будь-якої особистості (звичайної чи незвичайної). Внутрішні умови існування людини розглядаються як об'єктивні, маючи подекуди більше значення у порівнянні із зовнішніми. З одного боку, вони можуть ставати причиною захисної поведінки людини, дозволяючи їй долати негативні зовнішні впливи, а з іншого, якщо внутрішні умови існування стають занадто несприятливими, то вони здатні ускладнити програмування і планування життєвого шляху особистістю, зменшити її активність і опір негативним зовнішнім впливам і чинникам. Насамперед не сприяє діяльності людини те, що сама діяльність відбувається в умовах необхідності вчасного

вирішення поточних проблем, можливостей правильного призначення своїх обмежених сил і здібностей, а також здійснення контролю за всім цим стосовно власних мотивів і цілей [5].

Все це вимагає активації всіх сил людини, її можливостей і саме в таких умовах стають важливими впливи на людину з боку іншої, більш досвідченої, яка не тільки допоможе у конкретних випадках, але й буде спонукати особистість до самостійного покращення внутрішніх умов існування, ефективного використання тих зовнішніх можливостей і ситуацій, які мають місце у її житті.

На превеликий жаль, багато людей не усвідомлює своїх внутрішніх можливостей, а тому часто, коли певні життєві можливості вже втрачено, їй хочеться розпочати все заново, а неможливість цього робить її нещасливою. Часто такий стан досягається у тому віці, коли вже пізно щось суттєво змінювати у своєму житті. Ось чому стає актуальним завданням якомога раніше набуті життєвого досвіду, поставитися до свого життя відповідально, піддати його рефлексії, навчитись правильно будувати свої життєві плани і використовувати ті можливості, які надає життя на кожному кроці.

Загалом суб'єктивний підхід стає можливим і повноцінним лише в тому разі, коли особистість не тільки має певний погляд на світ, розвинуте відчуття свого місця у ньому, але й коли вона має розвинуту свідомість і пристрасть до самовдосконалення та самопізнання. У даному випадку риси суб'єктивного підходу можуть виглядати як обмеження, але вони перетворюються у позитивні аспекти даного підходу, у випадку, коли досліджуються видатні особистості або процеси досягнення особистістю певних корисних психологічних новоутворень.

Таким чином, даний підхід до дослідження особистості слід застосовувати не тільки до вивчення особистостей неординарних (з певними досягненнями, з високими моральними якостями тощо), але й до вивчення людей, у яких рефлексія розвинута слабо.

Окреме місце посідає інтерсуб'єктивний підхід, першорядною метою

якого є виявлення можливості змін у структурі особистості, пошук засобів її вдосконалення в процесі діалогу, який впливає на неї. Цей підхід є розвитком, продовженням суб'єктивного. З одного боку, він дозволяє тому, хто вважає це необхідним, піддати рефлексії свій внутрішній світ, активно і творчо поставитися до побудови власного життя. З іншого, в діалогічному підході виникає потреба у тих, хто, навпаки, має слабку рефлексію, кому потрібна допомога. Таким чином, метою діалогічного підходу є виявити можливості змін у структурі людської свідомості, знайти засоби її вдосконалення і покращення, встановити можливості придбання корисних новоутворень.

Застосування наведених підходів у їх єдності забезпечує змістовніший аналіз найважливіших психолого-педагогічних чинників, розширює сфери впливу на особистість, сприяє розробці продуктивніших шляхів дослідження.

Вивчення проблем життєтворчості і самореалізації особистості відбувається в загальному руслі психологічних досліджень, метою яких є намагання більш уважно поставитися до окремої людини, досліджуючи її при цьому не тільки в особистісно-суб'єктивних вимірах, але й виявити ті знання, які могли б практично допомогти відкорегувати її життєвий шлях, позитивно вплинути на неї.

Зокрема, позитивістський підхід у психологічних дослідженнях означає, що метою дослідження є виявлення можливих прихованих кількісних закономірностей, що стосуються певного масиву досліджуваних. Отже, таке дослідження повинно базуватися на проведенні масових статистичних даних [6]. Не заперечуючи важливість такого підходу, слід зауважити, що в психології використовується підхід іншого напрямку, який бере до уваги окрему особистість, визначає її унікальність, а не тільки те, що робить її схожою на інших. Така позиція ґрунтується на тому, що не варто і не зручно користуватися загальними законами в конкретних випадках, коли значення набувають випадкові збіги обставин і ситуацій. Останнє має більшість підстав для того, щоб претендувати на здатність відтворити точнішу картину

дійсності, яка стосується окремої людини і визначається грою випадкових та не завжди визначених життєвих сил та чинників.

Біхевіоральний підхід за своєю природою тяжіє до позитивістського, спрямовуючи свою увагу не на особистість, а на необхідність розв'язання лише конкретних психологічних проблем. В результаті, людина розглядається лише як продукт навколишнього середовища, у якій відсутні довготривалі цілі та довготривале внутрішнє життя. Для досягнення змін у її поведінці застосовується ідея навчання або тренінгу. У працях Дж. Вотсона, Е. Торндайка, Б. Скінера, А. Лазаруса, І. Павлова, В. Бехтерева, І. Сеченова та інших людська поведінка піддається певній операціоналізації, проблеми функціоналізуються, відповідно, їх можна вивчати «звичайними» науковими методами.

В свою чергу, психодинамічний напрямок, знайшовши своє відображення у теоріях З. Фрейда, А. Адлера, К. Юнга, Е. Берна та інших, зосереджує свою увагу не тільки на вивченні особистості, а ще й особливостям психотерапевтичного впливу і корекціям, яким піддається особистість на основі усвідомлення своїх глибинних внутрішніх процесів та оволодіння ними.

Лише гуманістична психологія вважає центром своєї уваги конкретну особистість, її досвід, можливості, стани й потреби. Головним знаряддям дослідника стає співпереживання і сприйняття внутрішнього світу людини з метою не тільки його вивчення, але й сприяння його внутрішньому зростанню, без першорядної уваги різним періодам минулого з їх негативно-деструктивними впливами. У прихильників даного підходу, серед яких А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл та інші, уявлення про людину полягають в тому, що вона розвивається, прагне само актуалізації, їй притаманна свобода волі, вона має можливість приймати рішення і брати на себе відповідальність.

Отже, згідно з методами «розуміючої» соціології головна мета дослідження повинна полягати у виявленні певних конкретних систем

людських цінностей, характеру взаємодій між ними, а не закономірностей щодо наукових категорій, моделей і експериментально-статистичних фактів. Люди у своєму житті поводять себе не згідно з середньостатистичними науковими моделями, а керуються певними конкретними мотивами, які бувають ірраціональними й ілюзорними, але саме такі мотиви детально визначають їх поведінку. Тому, поведінку окремої людини слід розглядати як текст, у якому треба виявити приховані конкретні імпліцитні значення, щоб правильно його розтлумачити і мати можливість дати відповідь.

Методи «розуміючої» психології передбачають вивчення конкретної людини, її поведінки в умовах безпосереднього контакту з людьми та в умовах звичайних ситуацій. Особливість цих методів полягає в тому, що вони дозволяють врахувати те, що людина будує поведінку відповідно до своєї картини світу, певної її моделі, яку вона повсякчас пристосовує до власних мотивів і потреб. Ці методи передбачають виявлення прихованих цінностей і закономірностей у поведінці окремої людини. Будучи виявленими і усвідомленими як особистістю, так і дослідником, цінності і закономірності у поведінці конкретної людини можуть слугувати основою для подальшого їх усвідомлення, оцінювання і виправлення, тобто для корекції поведінки людини, а також робити процес дослідження цікавим не тільки для дослідника, але й для особистості.

У свою чергу підхід критичної соціології і психології акцентує увагу на необхідності змін у досліджуваних об'єктах, оскільки виявлення можливості позитивних змін у процесі дослідження є першорядною проблемою. При цьому актуальним постає положення про те, що хоч поведінка людини значною мірою залежить від умов, у яких вона живе, і від певних суспільних законів, але ці вони можуть змінюватися або краще використовуватися людиною у тому випадку, коли людина розуміє свої помилки і вади, що стосуються її мислення, ілюзій, цінностей тощо, що вона може бути творцем кращих умов свого життя і життєвих планів. Розглянутий підхід вимагає від дослідника відмови від нейтрального підходу до об'єкта дослідження і

чіткого з'ясування своїх ціннісних позицій. Реалізується даний підхід за допомогою методів подійово-біографічного підходу, що передбачає не тільки розширення культурно-історичного і соціально-психологічного контекстів дослідження, але й схильність дослідника до тієї чи іншої ціннісної орієнтації. Зазначений підхід передбачає активне втручання у внутрішній світ людини, що вивчається. Дослідник змушений доводити свою неупередженість, своє позитивне ставлення до досліджуваного, його ціннісні орієнтації повинні бути науково обґрунтованими, певним чином загально визнаними, перевірені часом, а не просто відповідати його вузьким особистим уподобанням.

Висновки. Дослідження особистості в контексті життєтворчості і самореалізації вимагає комплексного підходу, що включає різноманітні підходи до проблем виховання, які реалізуються на основі застосування процесу формування оптимальних методів життєтворення. При цьому стають можливими і навіть необхідними зміни в досліджуваних суб'єктах, вимагаючи від дослідника відійти від нейтрального підходу до суб'єкта як до об'єкта дослідження, чіткого з'ясування своїх ціннісних позицій, а також передбачають активне втручання у її внутрішній світ, використання можливостей позитивного впливу на неї.

Список використаної літератури

1. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита // Психологический журнал. 1994. №1. С.3-17
2. Балл Г. До визначення засад раціогуманістичного підходу в методології психологічної науки // Психологія і суспільство. 2000. № 2. С. 74-90
3. Джура О. Д. Теоретико-методологічні проблеми дослідження життєтворчості особистості / О. Д. Джура // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех. ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; Творче об'єднання «Нова парадигма»/ Вип. 83. Київ.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. С. 4—10.

4. Іванцев Л. І. Становлення майбутнього вчителя як суб'єкта життєтворчості: Монографія. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2007. 208с.
5. Іванцев Л. І., Іванцев Н. І. Ціннісний вимір життєтворчості майбутнього фахівця: Монографія. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2008. 384с
6. Ньюман Л. Значение методологии: три основных подхода // Социс. 1998. №12. С.4-13
7. Максименко С. Д. Метод дослідження особистості // Практична психологія та соціальна робота. 2004. № 7. С. 1-8
8. Роменець В. А., Маноха І П. Історія психології ХХ століття. Київ: Либідь, 1998. 992с.
9. Томэ Х. Теоретические и эмпирические основы психологии развития человеческой жизни // Принцип развития в психологии. Москва, 1978. С.45-59